

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

MARKAZIY OSIYODA SUV XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING TARIXIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI: MINTAQAVIY HAMKORLIK TAJIRIBASI

Begmatov Xurshid Isanaliyevich

Qo'qon davlat universiteti assistent-o'qituvchisi

ORCID: 0009-0003-1227-9678

Ochilov mirahmadjon Adhamjon o'g'li

Qo'qon davlat universiteti, Tarix ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada Markaziy Osiyoda suv xavfsizligini ta'minlashning tarixiy-huquqiy mexanizmlari, transchegaraviy suv resurslarini boshqarishning evolyutsiyasi hamda mintaqaviy hamkorlikning zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida suv resurslaridan foydalanishning tarixiy tajribasi, sovet davrida shakllangan suv-energetika tizimi va mustaqillik yillarida yuzaga kelgan yangi davlatlararo munosabatlar o'rganildi. Shuningdek, xalqaro suv huquqining asosiy prinsiplari, suv diplomatiyasining rivojlanish istiqbollari va iqlim o'zgarishining mintaqadagi suv xavfsizligiga ta'siri ilmiy jihatdan baholandi. Tadqiqot natijalari suv resurslarini boshqarishda hamkorlikka asoslangan yondashuv mintaqaviy barqarorlikning muhim omili ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: suv xavfsizligi, suv diplomatiyasi, transchegaraviy suv resurslari, xalqaro suv huquqi, Markaziy Osiyo, Amudaryo, Sirdaryo, mintaqaviy hamkorlik, geosiyosat.

Kirish

XXI asrda suv resurslari dunyo miqyosida strategik ahamiyatga ega bo'lgan tabiiy boyliklardan biriga aylandi. Aholi sonining ortishi, sanoat va qishloq xo'jaligi ehtiyojlarining kengayishi, shuningdek, iqlim o'zgarishi jarayonlari suvga bo'lgan talabni yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, transchegaraviy daryolar mavjud hududlarda suv resurslarini boshqarish masalasi davlatlararo munosabatlarning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda¹.

Markaziy Osiyo mintaqasi suv resurslari bo'yicha o'ziga xos hudud hisoblanadi. Mintaqaning asosiy suv manbalari bo'lgan Amudaryo va Sirdaryo havzalari bir nechta davlat hududlarini qamrab oladi. Shu sababli suvdan foydalanish masalasi ekologik, iqtisodiy va siyosiy manfaatlarning kesishgan nuqtasida shakllanadi².

Tarixiy manbalarga ko'ra, Markaziy Osiyoda suvdan foydalanish madaniyati qadimgi davrlardan boshlangan. Sug'd, Baqtriya, Xorazm va Farg'ona vohasida rivojlangan irrigatsiya tizimlari mintaqada dehqonchilik taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo'lgan³. O'rta asrlarda suvdan foydalanishning mahalliy boshqaruv shakllari vujudga kelib, ular uzoq vaqt davomida samarali faoliyat yuritgan.

XX asrda sovet hokimiyati davrida suv resurslari markazlashgan tizim asosida boshqarildi. Suv-energetika almashinuvi modeli mintaqa iqtisodiyotining muhim

tarkibiy qismiga aylandi. Mustaqillik yillarida esa yangi davlatlarning shakllanishi natijasida suv resurslarini boshqarish davlatlararo hamkorlik masalasiga aylandi⁴.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot tarixiylik, qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli yondashuv va institutsional tahlil metodlari asosida olib borildi. Tarixiy tahlil yordamida suv resurslarini boshqarishning shakllanish bosqichlari o'rganildi. Qiyosiy-huquqiy metod asosida xalqaro suv huquqi normalari va Markaziy Osiyo davlatlari qonunchiligi taqqoslandi.

Shuningdek, BMTning 1997-yilgi "Xalqaro suv oqimlaridan foydalanish huquqi to'g'risida"gi Konvensiyasi, 1992-yilgi Helsinki Konvensiyasi, UNESCO, FAO, Jahon banki va Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi materiallari ilmiy manba sifatida tahlil qilindi⁵.

Natijalar

Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyoda suv boshqaruvi tizimi tarixiy jihatdan bir necha bosqichda rivojlanganligini ko'rsatdi.

Birinchi bosqich qadimgi va o'rta asrlardagi an'anaviy suv boshqaruvi tizimini qamrab oladi. Bu davrda suv taqsimoti mahalliy jamoalar va miroblar tomonidan nazorat qilingan. Suvdan foydalanishning yozilmagan qoidalari mavjud bo'lib, ular jamoaviy manfaatlarni himoya qilishga qaratilgan edi. Ikkinchi bosqich Rossiya imperiyasi davriga to'g'ri keladi. Bu davrda irrigatsiya tizimlarini kengaytirish va yangi yerlarni o'zlashtirish siyosati amalga oshirildi. Natijada suv resurslari ustidan davlat nazorati kuchaydi. Uchinchi bosqich sovet davrini o'z ichiga oladi. Bu davrda Markaziy Osiyo yagona iqtisodiy makon sifatida qaralib, suv taqsimoti markazlashgan boshqaruv asosida amalga oshirildi. Yirik suv omborlari va gidrotexnik inshootlar qurildi. Shu bilan birga, Orol dengizining qurishi kabi ekologik muammolar yuzaga keldi⁶. To'rtinchi bosqich mustaqillik yillariga to'g'ri keladi. Mintaqa davlatlari o'z milliy manfaatlardan kelib chiqib suv siyosatini shakllantira boshladilar. Bu esa suv resurslarini boshqarishda yangi hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etdi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda suv xavfsizligiga ta'sir qilayotgan asosiy omillar quyidagilardan iborat: aholi sonining ortishi; iqlim o'zgarishi; muzliklarning qisqarishi; qishloq xo'jaligida suvga bo'lgan talabning oshishi; energetik ehtiyojlarning ortishi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyoda suv xavfsizligi masalasi faqat ekologik muammo emas, balki geosiyosiy va iqtisodiy xavfsizlik masalasi ham ekanligini ko'rsatdi. Xususan, yuqori oqim davlatlari (Qirg'iziston va Tojikiston) suv resurslaridan gidroenergetik maqsadlarda foydalanishga intilayotgan bo'lsa, quyi oqim davlatlari (O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmaniston) sug'oriladigan dehqonchilik ehtiyojlarini ustuvor deb hisoblaydi⁷.

Mazkur holat ayrim hollarda manfaatlar qarama-qarshiligini yuzaga keltiradi. Shu sababli xalqaro suv huquqi tamoyillari mintaqada alohida ahamiyat kasb etadi. Adolatli va oqilona foydalanish prinsipi, zarar yetkazmaslik tamoyili hamda axborot almashinuvi mexanizmlari suv resurslarini boshqarishning huquqiy asosini tashkil etadi⁸.

Aaron Wolfning tadqiqotlariga ko'ra, transchegaraviy suv resurslari ko'pincha mojarolar emas, balki hamkorlik omili sifatida namoyon bo'ladi⁹. Markaziy Osiyo

tajribasi ham ushbu fikrni tasdiqlaydi. So'nggi yillarda mintaqa davlatlari o'rtasida suv diplomatiyasi faol rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tashabbusi bilan Markaziy Osiyoda yaxshi qo'shnichilik va mintaqaviy hamkorlik tamoyillari yangi bosqichga ko'tarildi¹⁰.

Iqlim o'zgarishi suv xavfsizligiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Mutaxassislarning prognozlariga ko'ra, kelajakda Markaziy Osiyoda muzliklar hajmi kamayishi natijasida suv oqimlari qisqarishi mumkin¹¹. Shu sababli suv resurslaridan oqilona foydalanish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish va raqamli monitoring tizimlarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyoda suv xavfsizligini ta'minlash murakkab tarixiy-huquqiy va geosiyosiy jarayon ekanligini ko'rsatdi. Mintaqadagi suv resurslari davlatlararo hamkorlikning muhim omili bo'lib, ularni samarali boshqarish barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir. Tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi: Birinchidan, Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarishning zamonaviy modeli tarixiy tajriba va xalqaro huquq normalariga asoslanishi lozim. Ikkinchidan, suv diplomatiyasi mintaqada barqarorlikni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Uchinchidan, suv-energetika almashinuvi bo'yicha uzoq muddatli davlatlararo mexanizmlarni takomillashtirish zarur. To'rtinchidan, iqlim o'zgarishi sharoitida suv resurslarini boshqarishning innovatsion usullarini keng joriy etish talab etiladi. Beshinchidan, yagona mintaqaviy monitoring tizimi va ochiq ma'lumotlar platformasini yaratish davlatlararo ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shunday qilib, suv xavfsizligini ta'minlash tarixiy tajriba, xalqaro huquq, zamonaviy texnologiyalar va mintaqaviy hamkorlik uyg'unligida amalga oshirilgandagina Markaziy Osiyoning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. New York, 1997.
2. McCaffrey S.C. The Law of International Watercourses. Oxford University Press, 2019.
3. Tursunov N. Markaziy Osiyo tarixida irrigatsiya tizimlari. Toshkent: Fan, 2018.
4. Abdullaev I., Rakhmatullaev S. Transformation of Water Management in Central Asia // Water Resources Development. 2015.
5. UNECE. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. Helsinki, 1992.
6. Micklin P. The Aral Sea Disaster // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. 2007.
7. Wegerich K. Hydro-Hegemony in the Amu Darya Basin // Water Policy. 2008.
8. McCaffrey S.C. The Law of International Watercourses. Oxford University Press, 2019.
9. Wolf A.T. Shared Waters: Conflict and Cooperation // Annual Review of Environment and Resources. 2007.
10. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021.